

Bozók Ferenc

Nyugattól Újholdig Pilinszkyvel és Nemes Nagy Ágnessel

Tavaly és idén egyaránt jelentős centenáriumot ünnepelt – ünnepel a hazai irodalmi közélet. Tavaly lett volna száz esztendő Pilinszky János, idén pedig Nemes Nagy Ágnes. Ráadásul, az életkoruk determináló párhuzamán túl is „ikercsillagok” ők, számos egyéb okból. Például annak okán is, hogy mindketten Újholdasként kezdték a pályájukat. Vagy – ahogyan Nemes Nagy Ágnes említi a Bogyay Katalin által vele készített interjúban – jelentős szimbiózisban éltek Rómában öt hónapot 1948-ban, a római Magyar Akadémia ösztöndíjának köszönhetően. A Rómában tartózkodás mindkettejük számára termékeny és meghatározó élmény volt, bár amíg Nemes Nagy Ágnes egész nap az Örök Várost járta, addig Pilinszky és Toldalagi mozdulatlanul cigarettáztak egy eszpresszóban. Később, Nemes Nagy Ágnesék Kékgyólyó utcai lakásán rendszeres vendég volt Pilinszky János. Nemes Nagy Ágnesnek és Pilinszkynek volt egy önironikus, keserűes közös becenevük: „Répa”. Répáknak nevezték magukat és kölcsönösen egymást, mert tudniillik a répa olyan zöldség, amelynek a legértékesebb része a föld alatt van. Ezzel utaltak az ötvenes évekre, a kényszerű elhallgatás időszakára.

A *Nyugat* szellemiségéhez tartozó alkotók a lap megszűnése (Babits halála, vagyis az ő nevére szóló megjelenési engedély jogutódlás nélküli megszűnése) után átmenetileg a borítólap karakterét is megtartani igyekvő, a *Nyugat* felvállalt örökséget a borítón még a Beck Ö. Fülöp által készített Mikes-plakettel (mai szóval *Nyugat*-logóval) is demonstrálni szándékozó, főként Illyés Gyula és Schöpflin Aladár által szerkesztett *Magyar Csillag* folyóiratban kaptak fórumot, publikációs lehetőséget és olvasóközönséget. A *Magyar Csillag* után a harmadik nemzedéket követő, de negyedik nemzedéknek talán már csak idézőjelben nevezhető polgáris, nyugatos szellemiségű alkotók az Újholdban próbáltak átmeneti menedékre lenni. A *Magyar Csillagot* a német megszállás söpörte el, az *Újholdat* pedig, néhány lapszám után a szovjet berendezkedés.

Nemes Nagy Ágnes, fiatal egyetemistaként már nemcsak szemlélője az irodalomnak, hanem hirtelen benne is találja magát. Életre szólóan emlékezetesek maradnak számára irodalmi sétái Szerb Antallal a Duna-korzón. Aztán Halász Gáborral irodalmi levelezést folytat és férjhez megy Lengyel Balázs íróhoz. Fiatal házasként férjével, Lengyel Balázssal Rómában él rövid ideig. Borzalmas, háború utáni Budapestet hagynak maguk mögött. *Két Róma* című emlékiratában írja Lengyel Balázs, az ifjú férj: „Rómában voltunk. Annyi bezártság és rémség után. A

hidak nélküli, összerombolt Budapest után.” De hamar vissza kell térni Rómából Pestre, a Centrál kávéházba, ahol irodalmat kell csinálni. Újholdat kell csinálni, vagyis növeszteni kell az új holdacska cérnavékony ezüstívjét Budapest sötét egén. Rákos Sándor így emlékszik az *Egy régi s egy még régebbi nyár* című lírai naplójában:

*„Ágnes almával kínált és irodalomról
beszélgettünk jobban szerettem volna
róluk magukról bár az Újhold is ők
és a Centrál füstfelhőiben
meg a Félgyertyában s a többi szent helyen
zajló szerkesztői viták nemkülönben”*

A Rákos Sándor által felidézett Centrál kávéház meghatározó helyszín a „poszt-nyugatos”, újholdas időszakból. Szabó Magda például a Centrálban találkozott először, ismerkedett meg Nemes Nagy Ágnessel. Ezt a találkozást a *Sztélé* című emlékezésében idézi fel, egyes szám harmadik személyben írva önmagáról: *„Szer-
vusz, mondja Nemes Nagy Ágnes Szabó Magdának, szervusz, felel neki a várakozó,
a férjnek meg úgy köszön: jónapot, Balázs. Sok hónap telik el, míg összetegeződ-
nek, a vidéki lány még nagyon vidéki. (...) Már nem volt egyedül, már tartozott
valahová, a Centrál később törzshelye lesz.”* A romos Budapesten a Centrál volt jóformán az egyetlen azilum az írók számára. 1946 és 48 között reményteli ese-
mények játszódtak le, melyeknek emblemikus helyszíne lett a Centrál. Ám nem
csak a Nyugatot követően „fészket kereső újholdas madarak” találtak itt átmeneti
ereszalja - otthonra. Innen indult a Magyarok, Kardos László és Kéry László szer-
kesztésében, Kassák Lajos és Fodor József az *Új Időket* szerkesztette itt, Sárközi
Márta a *Választ*. Lengyel Balázsék pedig mint említettem ugyebár, az Újholdat.
Kabdebó Lóránt rádióriportban kérdezte erről az időszakról Nemes Nagy Ágnest,
melyben ő így emlékszik: *„Hazajöttünk Debrecenből áprilisban, a kormány vona-
tán, és beléptünk az irodalomba. Beléptünk, méghozzá a Centrál kávéház ajtaján,
itt volt jelen akkor az egész akkori magyar irodalom.”*

Később aztán már, ha szándék lett volna rá, akkor sem lehetett többé a Centrál
az a szellemi műhely, ami volt, mivel előbb a Metro-Klub, később az Eötvös-Klub
költözött be az épületbe. Az Újhold cérnavékony holdacskáját pedig letörölte az
ötvenes évek bontakozó, egyszínű, szocreál sematizmusa. Az újholdasok számára
az ötvenes években maradt az irodalom „peremvidéke”, a műfordítói munka, va-
lamint sajátos módon a gyermekirodalom. Nyilván számosan voltak olyan írók,
akik ideológiailag és lírai tematikájukat tekintve nem illettek bele a korszak szo-
cialista realista vagy termelési, kommunizmust propagálni igyekvő, úgynevezett

pártirodalmába. Ilyenek voltak tehát a Nyugat folyóirat polgári örökségét vállaló, betiltásáig az Újhold folyóiratba publikáló lírikusok, valamint a rendszernek különböző okokból nem tetsző, főként a vallásosságukat, a párt szóhasználatával „fekete reakciójukat” felvállaló költők-írók. Ilyenek voltak a polgáriasabbak, a szematizmusba kényszeríthetetlenek is, egyebek közt például Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Pilinszky János, Mátyás Iván, Szabó Magda, Rába György, Karinthy Ferenc, Weöres Sándor és sorolhatnám tovább a teljesség igénye nélküli névsort. Nyilván túlzás lenne őket a Nyugat negyedik nemzedékének nevezni, ám kétségtelen, hogy többségük elfogadta követendő eszményi mintának a Babits által korábban képviselt esztétikai minőséget és európaiasabb, egyetemesebb tágaságra való törekvés igényét.

Ugyanakkor a *Nyugathoz* (később a *Magyar Csillaghoz*) való kapcsolódásuk nem teljesen kontinuos és nem teljesen organikus, mivel többségük jelentősen elmozdult az elvont tárgyiasság felé. Egyre jellemzőbb a szubjektív tartalom objektív formában történő manifestációja, egyfajta dezantropomorf antropomorfizáció: „koponyám, kerek, fanyar gyümölcs,/ magányom mégis csonthéja zárja” (Nemes Nagy Ágnes: *Alázat*). Babits Mihályra és a korábbi, meghatározó nyugatos lírikusokra még kevésbé jellemző az a végletekig sűrített, csupaszított, szálkásított lírai megszólalás, amely már az újholdasokat karakterisztikusabban jellemezte. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc és számos jeles nyugatos lírikus verstani, metrikai igényességére, formakultúrájára még kimutathatóan töreksenek ugyan, ám valamelyest lazítanak is rajtuk.

Közös, nemzedéki élményalapjuk mindenképpen a második világháború és a közös nemzedéki indulás, amely ugyanakkor nem vált társadalmi, politikai vagy közéleti irodalommal, inkább egzisztenciális és örök humánus felé fellebbező erkölcsiség jellemezte. Némelyiküknél a közös indulás és a nemzedéki összetartozás kifejezésének igénye mutatkozott már a háború előtt vagy alatt, az önálló kötetek rokonsága és személyes kapcsolataik mellett egy 1940-ben megjelent közös, Cserépfalvi által kiadott versantológiával, az *Új Auróra*val is. Meghatározó egzisztenciális alapélmény volt az irodalmi otthontalanság, a „fészektelenség”, az „üzött madár” – lét közös tapasztalata. Ennek reprezentatív műve például Pilinszky *Mert áztatok és fáztatok* című verse, valamint Major Ottótól a *Gazdátlan úrben*: „Testvér, barátok elzuhantak,/ futásuk közben dőltek el,/ testük tölcserlő mozdulattal/ hörpölte be a fürtelem.(...)/ Elbuktak ők, s kik megmaradtak/ hazátlanul, testvértelen,/ torkukat többé el nem hagyja/ a levegőtlen félelem.” (Major Ottó: *Gazdátlan úrben*; Újhold, 1947. decemberi szám)

Többségüket a Rákosi-rezsim kezdetben szinte teljesen kiszorította az irodalomból, később néhányukat a *Vigilia* folyóiratba és az *Új Ember* hetilapba száműzte. Utóbbi hetilap korlátozottan foglalkoztatta ugyan azokat, akiket keretei, rovatai

és tematikája engedett, azonban nehezen tudott mit kezdeni olyan formátumú és szabálytalan alkotókkal, mint például Pilinszky János. Azonban sem a Vigilia, sem az Új Ember nem kizárólag, utóbbi pedig elsősorban nem is irodalmi lap.

A hivatalos kommunista irodalom számára különféle okokból nem kívánatos alkotók tehát főként műfordításaikkal lehettek jelen a magyar irodalmi élet perifériáján. Azt is megengedték nekik, hogy Zelk Zoltán *Kisdobos* című gyerek-lapjába írjanak semleges, ideológiailag ártalmatlan gyerekverseket, pontosabban: gyerekek számára írott verseket. Ez a kényszerű lehetőség egyébiránt, bár irányítottan, presszionálva, mégis a 20. századi magyar líra váratlan „gyermekirodalmi aranykorát” hozta. Valószínűleg, eme „publikációs szelep” kényszere nélkül nem, vagy nem ilyen mennyiségben írtak volna gyermekeknek szánt verseket olyan kiváló alkotók, mint például Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Kassák Lajos, Pilinszky János, később pedig Kormos István, Tarbay Ede és sorolhatnám tovább a neveket. Ami az *Újholdat* illeti: Nemes Nagy Ágnesnek, Lengyel Baláznak és Lakatos Istvánnak annyira fájtak és hiányoztak az *Újholdnak* ismert történelmi okokból kimaradt évtizedei, hogy négy évtizeddel az *Újhold* kényszerű megszűnése után, 1986-ban megjelent az *Újhold Évkönyv*. Nem leletmentés céljából (hisz nem korábbi, hanem újabb írásokat közöltek), sokkal inkább a szellemiség megőrzésének és tovább vitelének szándékával. Lengyel Balázs így fogalmazta meg ezt a vállalkozást: *„Az Újhold kétéves létezése, hét száma kezdet volt csupán, vázlat egy elképzelt irodalomról, melynek vonalai függve maradtak a levegőben, mint egy ház betonváza, az is jobbára csak tervrajzon. Fontossága attól nőtt meg, hogy már sok-sok évvel megszűnte után volt írói megszenvedett, de kimagasló műveikkel a félbemaradottat kirajzolták, imagináriusan megépítették a házat, az otthont, amely megillette volna őket a növekedésük idején, ha a történelem kevésbé mostoha.”*

Az *Újhold Évkönyvek* össztermésében nemcsak volt újholdas szerzők, hanem oda eröltetés nélkül illeszthető újabb, a régi *Újholdakban* nem szereplő alkotók írásai is helyet kaptak, a szellemi kontinuitás jogos reményével. Az *Újhold Évkönyv* sorozatnak tizenkét kötete jelent meg a Magvető Kiadónál, évente kettő, 1986-1991-ig. Sorsszerű analógia, hogy a *Nyugat* Babits halálával szűnt meg, az *Újhold-Antológia* pedig a Babits-örökséget vallomásos esszében is vállaló Nemes Nagy Ágnes halálával.